

Grafheuvel Borger

H. L. Kok

Witte-wieven-sagen in Twente

*Witte wieven, witte wieven,
Hadde ik geld, zo zou ik zwiegen.
Hadde ik laand, zo zou ik gaan
En niet hier te vragen staan.
Maar mien geld hê'k àl verloren
En 'k bin zonder laand geboren.*

*Haal mij uut de grote bulte,
Acht rieksdaalders, zeuven guldens
En een stenen pot vol gold,
Want ik bin zo arm en old.
Wou ie mij dat alles geven
'k Bin van joe mien hele leven.*

(Anne de Vries: Bartje)

In volle ernst stond het arme daglonerskind Bartje voor de grafheuvel en zei het rijmpje op dat hem door anderen geleerd was. Als kind van zijn tijd geloofde hij ten volle in de vele verhalen die verteld werden over deze geheimzinnige vrouwen. Doch niet alleen kinderen geloofden hierin, ook de volwassenen spraken met eerbied en angst over de witte wieven en, niet alleen in Drenthe, waar zich het leven van Bartje afspeelde, doch over een zéér groot verspreidingsgebied in Europa komen sagen over deze vrouwen voor. Alles wijst er op, dat het bestaan van deze vrouwen, priesteressen die in grafheuvelds woonden, gezocht moet worden vóór de kerstening van Noord-Europa, in een tijd toen een andere godsdienst het leven van de bewoners beheerste.

Ook de verering van doden die een bijzondere betekenis hadden voor een volk, is niet van christelijke oorsprong. Beter is het aan te nemen dat de lijk- en grafverering door het prille christendom is overgenomen en dat zo de heiligenverering, die de joodse godsdienst niet kent, in de christelijke kerk is ontstaan.

In de prehistorische tijd heeft het graf een dominerende rol gespeeld in het leven van de mens. Grafrust was een eerste vereiste wilde men in de andere wereld verder leven, doch ook dacht men dat de dode in het graf raad kon geven.

Meer dan eens wordt in sagen en gedichten melding gemaakt van de gewoonte van koningen om met dat doel op de grafheuvel van een voorvader te zetelen.⁶⁾ Wanneer Thor (Donar) zich laat overzetten en met de veerman een gesprek heeft, valt hem de vlijmende en bittere toon op. Zó scherp zelfs, dat hij de veerman vraagt hoe hij hieraan komt, waarop deze zegt:

*'Die leerde ik van grijsaards,
in grafheuvels huizend'.*

(Edda: 'Het lied van Hårbard' 44e couplet)

Een kind in nood loopt naar zijn moeder en zoekt bij haar bescherming en raad. Een zoon die in moeilijkheden verkeert, zoekt raad en steun bij zijn gestorven moeder en gaat naar haar grafheuvel:

Swipdag: *Wordt wakker, Groa!
wordt wakker, goede vrouw!
ik wek u aan de deur des doods:
bedenk dat gij zeidet
uw zoon te komen
tot de heuvel die uw graf omgeeft.*

Groa: *Wat angst beving
mijn enig kind,
wordt gij door kommer gekweld,
dat gij aanroept uw moeder
die in de aarde vertoeft,
die wegging uit de wereld des lichts?*

(Edda. 'Het lied van Swipdag' 1e en 2e couplet)

De grafvelden en grafheuvels waren evenals de hunebedden voor onze voorouders geheiligde plaatsen. De heuvels hadden een hoger doel dan uitsluitend een plaats voor het bijzetten van de doden te zijn. Het waren plaatsen waar het bovennatuurlijke werd ervaren en de band met het voor- geslacht werd gevoeld. De aanwezigheid van geliefde doden speelde dan ook een grote rol in het leven van de mensen. Men raadpleegde hen, ver- eerde hen, en aan de graven werden de grote beslissingen genomen, in tijden van nood was men één, levenden en doden.

In later tijden riep men hen aan (heiligen), paste men afschraapsels van beenderen toe als middel tegen alle kwalen of was het graf van een ver- eerde en later heilig verklaarde dode in staat om duizenden pelgrims te trekken. Veel mensen hebben behoefte aan omgang met en zegening door machten uit de hogere wereld en vinden bevrediging in de vergoddelijking van bepaalde doden. Deze neiging is even oud als de mensheid zelve en het christendom heeft haar niet gekeerd, integendeel! ¹³⁾

In de middeleeuwen werden in Friesland de graven van de abten van het klooster Mariëngaarde (bij Hallum), Fredericus en Siardus, buitengewoon vereerd. De vrouw van een zekere Elbodus, vier dagen volkomen van haar

verstand beroofd en bezeten door een boze geest, is, toen zij gevoerd werd naar de graven van de abten, bevrijd van de boze geest en tot bezinning gekomen. En nog in onze tijd zien we iets dergelijks. Daags na de beaarding van Mgr. W. Bekkers, bisschop van 's-Hertogenbosch, legden ouders hun zieke en gebrekkige kinderen op zijn graf ter genezing. Ook nu nog kan een geliefde dode een bovennatuurlijke kracht uit stralen.¹³⁾

Het opkomende christendom kon echter onmogelijk dulden dat de bevolking de 'heidense' grafheuvels en hunebedden nog met een zekere eerbied bejegende. Met alle mogelijke middelen werd dit tegengegaan. Karel de Grote beval op het Concilie te Paderborn in 784, dat de doden langs vaste wegen naar de kerkhoven moesten worden vervoerd en daar begraven, op straffe des doods (Capitulare Paderbronnense). Zo was niet alleen controle mogelijk op het begraven in gewijde aarde (Cimeteria Ecclesia), doch tevens had nu niemand meer iets te zoeken op de oude heidense velden. Inplaats van heilige plaatsen werden dat nu oorden waar de duivel heerste en het verschrikkelijk spookte. Van de prediker Bonifatius wordt gezegd dat hij een hunebed een plaats noemde waar de duivel zijn nageslacht verwekte! In de bekeringsformule, waarin de dopeling zijn heidens verleden afzwoer, werden de oude goden duivels genoemd.

*'Ik verzaak alle duivelse werken en woorden,
Donar en Wodan en Saxnot en alle boze geesten,
die hun genoten zijn'.*

In art. 6 van de Capitulare Paderbronnense, worden enige zaken genoemd, waarmede men ook het instituut van heilige vrouwen uitroeide en deze vrouwen een 'ondergronds' bestaan als 'witte wieven' gingen leiden.

Art. 6: *'Zo iemand, door de duivel misleid, gelooft volgens de gewoonte der heidenen, dat een man of vrouw een tovenaars of toverheks (Striga) is en de mensen opeet, en hem of haar daarom verbrandt, of het vlees om te eten geeft, of hem of haar opeet, die wordt met de dood gestraft'.*

De eens zo invloedrijke Gemaanse priesteressen, zonder wier raad, volgens Tacitus, geen vrede of oorlog werd aangegaan, werden onder invloed van het christendom gedegradeerd tot heksen en zouden als 'witte wijven' de geschiedenis ingaan. Haar schimmen zouden in het bijgeloof van het gekerstende volk nog eeuwenlang als reële spoken fungeren.

WITTE-WIEVEN-SAGEN IN TWENTE

De verhalen over de witte wieven zijn talrijk en vaak komt dezelfde inhoud in verschillende variaties voor. Hier volgt een kleine bloemlezing uit de vele verhalen, die alleen al in Twente over de witte wieven voorkomen.

Borne

In Borne ging een boer met zijn knecht een weddenschap aan, dat de knecht midden in de nacht naar de dichtbij gelegen belten (heuvels) zou gaan om de witte wieven te plagen. De onverschrokken jongeling kreeg het paard van zijn baas ter beschikking. In de maneschijn reed hij kordaat op de toverheuvelen af en stak met een puntig ijzer diep in een der belten. Op eens was alles bevolkt door die witte figuren, die hem zeker vermoord zouden hebben, als zijn paard minder snel was geweest, waardoor hij nog even vóór de hem volgende schare de deur van zijn woning kon binnenstormen en grendelen. Een van de beledigde wieven wierp hem een handbijltje na, dat gelukkig niet de knecht, maar de deurpost trof. Jarenlang

was aan die deurpost zichtbaar hoe de bijl de spaanders er af deed vliegen.
Bron: J. ter Gouw.

Buurse

De boer van de Keuper was naar de markt geweest en had daar zijn varkens verkocht. In een herberg werd een stevig glas gedronken. De keuper, verhit door de drank, dacht bij zich zelf onder het naar huis gaan, ik zal eens tonen wat voor een duivelse kerel ik ben. Maar wat ziet hij, wat loopt daar op zijn erf af? Het is een wit wiefke. Wacht, nu zal hij laten zien hoe moedig hij is, maar..... hij doet alles met overleg. Haastig loopt hij op huis aan en dan, met de klink in de hand draait hij zich om en roept nog achter adem over het veld: 'Ik fluite wat op die witte wiefkes!' Nu gauw het huis in, de deur stijf dicht. En lachen en lachen, maar wat is dat? Het witte wiefke gooit zich bij het washok op de grond voor het gootgat. Daar poest en blaast het en op de borden, de lepels en het koperwerk is wel drie vinger dik stof gevlogen.

De vrouw van de Keuper had net alles aan de kant. Zelf was ze er helemaal zwart van, wat ging ze te keer. Ze wierp haar man de dwel, dan de bezem maar nog meer kwade woorden naar het hoofd. Als de Keuper gekund had, was hij snel de deur uitgelopen, maar dat ging niet, daar stond immers het witte wiefke. *Bron: Cato Elderink. 'Twènter laand....'*

Dicht bij de beek in Buurse, ligt een vrij lage ronde heuvel die men de Langenbèlt noemt. De omwonenden vertelden dat het er spookte en er witte wieven wonen. Eens liep een boer een rad van de kar af en tegen de hoogte op. *Bron: idem.*

Over deze Langenbèlt en de witte wieven heeft onze Twentse dichteres Cato

Elderink een gedicht gemaakt, dat in de Nederlandse literatuur enig in zijn soort is, als compleet verhaal in dichtvorm. (*'t Witte wiefken op de broedlagte*, in: *Oet et laand van aleer*.)

Deurningen

Over deze plaats wordt verteld, dat bij een boerderij niet alleen de beschadiging aan de stiepel was te zien waar de witte wieven het spit tegen aan hadden gegooid, maar dat elke nieuwe stiepel die tussen de achterdeuren werd gezet, na korte tijd dezelfde kloof vertoonde. *Bron: J. R. W. Sinninghe.*

Geesteren

Een boer en zijn knecht waren samen aan het ploegen op een akker niet ver van de Zandbelten. Daar hoorden ze opeens het gerinkel van een pot-hengsel, een teken dat de etenspot van het vuur werd genomen. 'Wat zou dat zijn?' dachten ze, en de knecht aan het roepen: 'Hé, schep maar eens op als het goed smaakt!', waarop terstond een paar wieven van achter de heuvels te voorschijn kwamen met een schotel rijstebrij. Toen hij de dampende brij zag, durfde de knecht er niet van te proeven; maar de boer liet zich niet uitnodigen en tastte flink toe. En zie, dezelfde avond nog stierf de knecht: de boer echter was sindsdien gezonder dan ooit te voren.

Bij een andere boer kwamen de witte wieven 's nachts uit het melkvat drinken. Op een keer liet een harer een kannetje in de tobbe vallen:

'O wee! O wee!

Mijn kruikje ligt in zee'.

riep ze uit. 's Morgens heeft de boer het kannetje uit de melk gevist, en hij heeft het nog lang bewaard. *Bron: J. R. W. Sinninghe*

De Meijer, Buurse —

Hengelo

De boer van het erve de Waarbeek zag eens, toen hij te paard over de Drienerheide reed, plotseling drie witte wieven uit haar onderaardse woning oprijzen.

De boer, evenals zijn tijdgenoten gewend om er de draak mee te steken en door het rijkelijk gebruik van dik Deventersbier juist in een dichtertelijke bui, sprak de witte wiefkes als volgt aan:

*'Witte wiven wit!
'k Wol oew wal bróan,
Móar hebbe geen spit,
En um da'k nêet hebbe een spit,
Roop ik móar, witte wiven wit!'*

Hierop antwoorden de witte juffers in plat proza:

'Wacht, tot da'wwe d'eene schoband to eknupt en d'ore to erukt hebt'.

Doch de boer was wijzer en wachtte niet. Het was ook tijd dat hij in volle galop heen reed, anders waren de witte wieven die hem vervolgden, achter op zijn paard gesprongen. *Bron: J. ter Gouw.*

In de tijd dat men nog geen koffie kende, brouwde iedere boer zijn eigen bier. Een boer die op de Drienerheide woonde kon 's avonds net zo veel vrouwen als hij wou, 's morgens was de ketel leeg. Wat kon dat nu wezen, wie zou daar van snoepen? 'Loat mi-j ees gewodden' zei de knecht 'ik kom der wal achter'. Toen het tijd was om te slapen, smeed hij een grote hoop stro vlak bij de brouwketel. Zichzelf bond hij allemaal schoven om zijn lichaam en ging toen op de strohoop liggen.

't Werd stil in huis; nauwelijks had het twaalf uur geslagen, of daar was de deel in één keer vol witte wiefkes. Daar stond een ketel vol met vers bier op de deel, wat waren de wiefkes blij. Ze smeten zich neer op de grond rondom de ketel, en net zou het feest beginnen, toen ze zagen dat het stro begon te leven en rechtop ging staan. Of nu spoken voor spoken bang zijn? Als de wind waren alle witte wiefkes de schoorsteen weer uit en nooit heeft de boer meer bier gemist uit zijn brouwketel. *Bron: Cato Elderink, 'Twènter laand....'*

Lonneker

Bij de boerderij de Wiefker zat al geslachten lang een wit wiefke op haar plaats bij het haardvuur. Niemand had haar ooit horen spreken. De knecht van de boer, die haar tot spreken wou dwingen, deed bij het haardvuur net of hij bier brouwde in een eikeldopje. De ogen van het wiefke werden steeds groter en opstaand zei ze boos:

*'Ik ben zo oud
als het Ruunberger woud,
'k heb het driemaal zien houwen
en driemaal zien wassen,
zo dik als molenassen,
maar ik heb nog nooit geen bier
zien brouwen in een eikeldopje!'*

Ze liep kwaad weg en is nooit meer aan de haardstee teruggekeerd.

Bron: Cato Elderink, 'Oet et laand....'

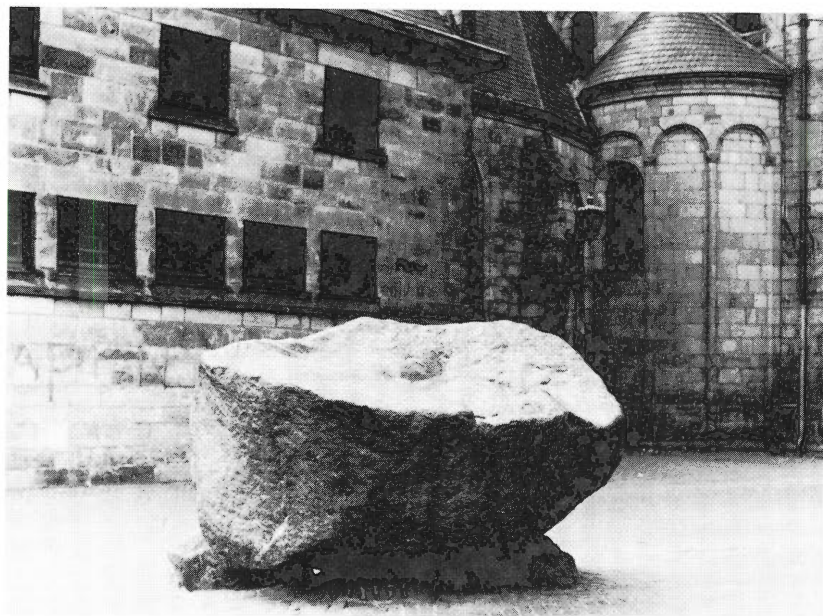
Markelo

De knecht van het erve Noever in de buurtschap Loo, had het spit gewor-

pen in de wittewivenkoele. De juffers wierpen hem het spit na, maar het bleef gelukkig in de middelaar (stiepelpaal) steken. *Bron: J. R. W. Sinninghe*

Oldenzaal

Een meisje werd door de witte wieven gevangen gehouden in de Lonnekerberg. Daar, diep onder de grond, moest ze werken, hard werken, voor de boosaardige vrouwen en nooit zag ze meer het licht van zon en maan. Eens stuurden de wieven haar naar Oldenzaal, maar eerst lieten ze haar, bij alles wat haar heilig was, beloven om aan geen mens te verraden waar ze woonde. Nu ligt er midden in Oldenzaal de grote steen, die eens vanaf

Dikke steen, Oldenzaal

de Tankenberg naar de stad is gesleept, en aan die steen vertelde het meisje haar nood.

*'O steen, o koalden stummen steen,
Gin mense klaag ik 't, di-j steen alleen.
En woo ik verlange, dat weet gin een,
Um mien vaar en mooder weerumme te zeen.
'k Heb dee witte wiven, dee wreeden, 'edeend,
Och ik arme keend'.*

Veel mensen hadden die woorden gehoord en toen zij zwijgend door de poort schreed, roffelden in de stad de trommels en liepen de gilden te wapen. Met man en macht volgden haar de Oldenzalers en bij de Lonnekerberg gekomen, joegen zij de witte wieven uit hun schuilplaats op. Sindsdien zijn de witte wieven uit de Lonnekerberg verdwenen. *Bronnen: Cato Eldering en J. R. W. Sinninghe.*

Tubbergen

Behalve verzot op bier waren de wieven ook verzot op karnemelk. Liefst

dronken ze zonder glas, zó met elkaar een vat leegslurpend. Een boer uit Tubbergen deed as in het karnemelksvat en hoorde toen een van de juffers in opperste verbazing uitroepen:

*'Ik ben zo oud
als het Wieriker woud;
't is driemaal afgekapt,
tweemaal afgebrand
en nog weer opgewassen
tot grote molenassen,
maar ik at nog nooit
geen pap van assen!'*

Bron: K. ter Laan

Vasse

Het gebeurde op het erve Wolberink in Vasse, toen al het volk op zondagmorgen naar de hoogmis was en de besmoor (grootmoeder) geheel alleen op het huis paste. Bij klaarlichte dag, zat daar plotseling een koppel witte wiefkes bij elkaar midden op de deel en ze stookten een vuurtje precies onder de hiel (lage open zoldering boven de stal).

'O! lieve witte wiefkes, 'k bidde ow toch, stek as te bleef et hoef mi-j nig in braand', zo riep het oude mensje geheel van streek.

'Now stil, now stil toch meer, gin nood, gin nood' was het antwoord, 'vrouw oons veur dat döt gin kwoad'. En wat ze zeiden was waarachtig waar; al sloegen de vlammen ook vlak langs hooi en stro, het vatte geen vlam, al was het nog zo droog. Bron: J. R. W. Sinninghe.

Vriezenveen

Al leefden de wieven met elkaar in prettige harmonie, tegen de mensen gedroegen zij zich vaak als kijfgrage twistzoeksters. Over een boer die het met twee wieven aan de stok kreeg, is het volgende rijmpje bewaard gebleven:

*Er kwamen twie witte wive,
Die wolle met Wolter kive;
Wolter greep de haaïke, (de hark)
Joog ze driemoal om de kaaïke. (de kerk).*

Bron: Halbertsma.

De wieven klopten 's avonds aan de huizen aan en vroegen de boeren om een balkenhazen (kat). Wie dat durfde weigeren, diens varkens gingen er aan; want de vrouwen drongen 's nachts met gloeiende breinaalden gewapend het varkenskot binnen en doodden alle krulstaarten. Het hok afsluiten en de reten dichtstoppen hielp niets, want de wieven gingen zelfs door een 'rêemsgatien', de opening waardoor het riempje ging, waarmee de deursklink werd opgelicht. Kregen de wieven hun balkenhazen, dan 'buitten' ze een vuur tegen de wand van het schaapshok, braadden het dier en aten het op. Bron: J. R. W. Sinninghe.

In Vriezenveen hielpen ze de boeren ook om het koren en hooi tijdig binnen te halen. Een overlevering vertelt dat een der bewoners van het dorp daaraan zijn naam te danken heeft.

Een boer was door ziekte achter met zijn werk en zag geen kans om zijn

land tijdig omgeploegd te krijgen. Zijn noabers hadden het zelf te druk en dus riep hij op de gebruikelijke wijze, de hulp in van de witte wieven. Aangezien hij echter vreesde, dat zoveel arbeid met een schotel pannekoeken schamel beloond zou zijn, zette hij naast de pannekoeken een grote 'telder beschutenmelk' neer. De wieven kwamen, proefden er van en oordeelden dat het 'fine kost' was en de boer een 'fine man'. Zo kreeg hij de naam Fijneman (dialect: Fineman). *Bronnen: Cato Elderink en J. R. W. Sinninghe.*

Van Wolva tot Juniperus

Onder welke vorm ook de mens zijn goden vereerde, steeds schijnt het hem onmogelijk te zijn geweest, zich de afstand die hem van die goden scheidt voor te stellen, zonder die op te vullen met wezens, minder dan goden maar toch meer dan de mensen. Zoals al het geschapene één keten vormt, waarvan elk schepsel één schakel uitmaakt, zo meende de mens ook die keten te moeten vervolgen tot aan de godheid, door daaraan schakels toe te voegen, bestaande uit mindere en halfgoden en uit verschillende soorten van andere wezens en geesten van minder gehalte, die én met de goede en kwade goden én met de aardbewoners in directe aanraking stonden.⁹⁾ Het zal ons niet verwonderen, dat bij de oude volkeren in hachelijke ogenblikken de vrouw de middelares tussen hemel en aarde was, noch dat zij, van het lichaam gescheiden, in de geestenwereld de overgang vormde tot godheden.¹⁰⁾ Deze scheiding van lichaam en ziel was een kunst aan Odin (Wodan) toegeschreven. Als god van de heersersfunctie vertegenwoordigde hij het magische en mystieke aspect ervan. Hij is eenogig sinds hij één van zijn ogen aan de reus Mimir in pand heeft gegeven om wijsheid te verkrijgen. Hij heeft de runen uitgevonden en kan de toekomst voorspellen door het hoofd van Mimir te raadplegen. Hij is de god van het seid of seiðr, dat wil zeggen, van de sjamanistische kunst. Hij offert zichzelf aan zichzelf door negen dagen en nachten aan de boom te hangen (hangoffer).¹⁹⁾ De germaanse priesteressen waren bedreven in de kunst van het sjamanisme. Al de haar toegeschreven mogelijkheden in literatuur en sagen duiden hier op. De sjamaan is meestal priester, medicijnman en profeet tegelijk: hij weet te achterhalen welk offer geschikt is, hij kan cultische ceremoniën leiden, hij verjaagt geesten en geneest zieken en hij kan de toekomst doorgronden. De sjamaan oefent zijn praktijk uit in een toestand van zelfhypnose. Bij de ceremoniën draagt hij een bijzonder gewaad, vaak met symbolische versieringen. Terwijl ogenschijnlijk zijn lichaam levenloos ligt uitgestrekt, gelooft men dat de ziel - of juister: de bijzondere ziel die slechts de sjamaan heeft - haar reis onderneemt. In de mythologische poëzie worden de vrouwen die de kunst van het sjamanisme verstonden Wolva's of Volva's genoemd.⁶⁾ In vele gedichten treden zij op, zoals in de Völuspá, de 'voorspelling van de Volva'. Hierin onthult zij in dichtvorm wat nog voor de mensen verborgen is. Het meest opvallende is, dat deze vrouwen ook nog na haar dood in het graf werden geraadpleegd.

In de Eriks Sagen staat dat de Wolva een kleed van dierenhuiden droeg, met laarzen van kalfsvel en handschoenen van kattevelen. Dit laatste zou er op duiden dat zij in dienst stonden van de godin Freya, de vrouw van Odin en godin van de vruchtbaarheid, die in een wagen reed door katten getrokken. Ook de aantijging dat de witte wieven verzot waren op een balkenhazen (kat), wekt associaties op met de godin Freya. In de tijd van

de kerstening zouden deze vrouwen in groepjes hebben rondgetrokken: 'In die tijd trokken wijze vrouwen door het land. Zij werden spä-vrouwen genoemd: zij 'voorspelden' de mensen hun toekomst. (Flateyjarbök) 6). Een overeenkomst met onze witte wieven is, dat deze ook zelden alleen optreden, meestal gedrieën.

Behalve in de kunst van het 'zien' en het verklaren der runen, waren de Wolwa's bedreven in de heel- en kruidkunde en vooral haar hulp aan in barensood verkerende vrouwen schijnt groot te zijn geweest. Als er iemand onder haar geneeskundige behandeling stierf, werd dit het stelen van de ziel genoemd, omdat zij die terug naar vrouw Hölle brachten, de godin van de dood die zetelde in de onderwereld. Dit duidt er op, dat de Wolwa's vermoedelijk ook bij de begrafenis behulpzaam zijn geweest om het lijk te kleden en naar brandstapel of graf te begeleiden als klaagvrouw.

Zoals tijdens de kerstening alle oude goden tot duivels werden verklaard, zo werd 't gehele instituut van wijze vrouwen tot heksen en toverkollen verklaard, de 'witte wieven'. De mens is echter zeer vasthoudend aan eeuwenoud geestelijk erfgoed en zeker de prehistorische mens zal niet zo gemakkelijk zijn overgestapt op iets dat hem tegen zijn wil werd opgelegd. Het geloof aan de Wolwa bleef leven in plaatselijke volksverhalen die over een zéér groot verspreidingsgebied veel met elkaar gemeen hebben. Mondelinge overleveringen kunnen soms een typische nauwkeurigheid bezitten. Hetgeen er eeuwen lang over de witte wieven is verteld, komt vrij nauwkeurig overeen met de gaven van de Wolwa: voorspellen, geneeskunde beoefenen en hulp bieden aan barende vrouwen. Dit zijn dus goede zaken, doch ook vele slechte eigenschappen worden deze vrouwen toegedicht.

Zelfs een streng reformatorisch man als Ds. Dr. Johan Picardt uit Coevorden, schreef in zijn boek over de 'Antiquiteiten der Provinciën en Landen Gelegen tusschen de Noord-Zee, de Yssel-Emse en Lippe' en uitgegeven te Amsterdam in 1660: 'In wat plaatsen dat men dese wooningen der witte Wijven vindt sal men de ingesetenen eendrachtigh van haer in t'gemeyn hooren verklaren, namelijk: dat in sommige deser groote bergen de witte Wijven hebben gewoont: dat 't er omtrent deser berghjes grouwelijck heeft gespoockt: dat men in den selven dickwijls een deerlijck gekrijt, gekerm en weeklagen van mannen- vrouwen en kinderen gehooft heeft: datse bij dagh en nacht dickwijls van barende en noodtlijdende vrouwen zijn ghehaelt en souden die gheholpen hebben, oock dan wanneer alles desperaet was: datse de superstitieuse menschen souden gewichelt, haer geluck en ongeluck voor-geseyt hebben: datse gestoolen, verlooren en vervreemde goederen wisten aen te wijsen waer die schuylden: dat die Landstaten de selve met groote eerbiedigheyt geëert hadden als wat Goddelijcks in haer erkennende: dat eenige ingesetenen bij sommige gelegentheden in dese berghjes geweest waren en hadden aldaer ongelooflijcke dingen gesien en ghehoort, maer hadden op perijckel van haer leven niet een woort mogen spreken: datse snelder waren geweest als eenige creatuyren: dat zij in t'wit waren gekleedt geweest en wierden daerom niet witte Wijven, maer simpliciter de Witten genaemt'.

Ds. Picardt was het bestaan van deze vrouwen zó vast overtuigd, dat hij iederen uitschold die er niet aan geloofde: '...ik weet wel dat er mensen gevonden worden die door ignorantie van oude dingen voor fabeltjes houden al wat van deze witte Wijven verhaelt wordt. Doch dese zijn also wijs en scherpzinnig als anderen zijn welke spotten met alle spokerijen alsof die ook al te samen fabelen waren. Dit is een compendieusen weg tot de vervloekte leer van David Joris, die eerst spotte met de spokerijen en al deze te samen voor fabeltjes hield, maar daarna leerde dat er geen duivels waren'. Zo heeft ook de reformatie het geloof aan spokerijen, ondanks dat dit door de synoden werd veroordeeld als 'paepse superstitie', niet kunnen overwinnen.

Men spreekt in Nederland van: witte vrouwen - witte wijven - witte wieven - witte wíven - witte juffers - witte jiffrouw - wize vrouw of alleen maar witte. In Duitsland spreekt men van Weise Frau, in Frankrijk van Femina Saga, terwijl zij in het latijn worden aangeduid als: albae dominae - nym-

phae oreades - albae numphae. Verhalen over deze vrouwen vinden wij ook in Engeland en Oostenrijk.

Hoewel men in eerste instantie het woord 'witte' kan verklaren als doelende op de lange gewaden die deze vrouwen droegen - Tacitus verhaalt o.a. dat de waarzegsters der Cimbren in het wit gekleed waren - heeft dit toch een andere oorsprong. In de middeleeuwen werden weldadige geesten wel sneeuwwitte vrouwen of belewitten genoemd, dit in tegenstelling tot alles wat slecht is en donker wordt gezien. Een engel is altijd stralend wit, een duivel wordt altijd zwart afgebeeld.¹⁰⁾

De betekenis van het woord 'wit' is schrander, verstandig, veelwetend. In de middeleeuwen zei men van iemand die goed bij zijn verstand was:

Erve Wolberink, Vasse

'wittich syns verstandes' of 'wittich syner sinnen' en wie als verstandige mannen te achten waren, noemde men 'witachtige luden'.

De slechte eigenschappen die men deze vrouwen toedichtte waren o.a.: dat zij reizigers op het verkeerde pad brachten, het vee beheksten en een onverzadigbare snoep- en dranklust hadden.

De goede eigenschappen waren: dat zij verdwaalden weer op het goede pad brachten, barende vrouwen hielpen, bedreven waren in de geneeskunde, behulpzaam waren bij het oogsten, spinnen en weven als de boer of de boerin door ziekte verhinderd was, altijd opkwamen voor de verdrukten en de kwaden en hebzuchtigen straffen en dat zij gestolen goederen wisten aan te wijzen en de toekomst konden voorspellen. Van de goede werken is de hulp aan barende vrouwen het sterkst bewaard gebleven. Volgens kolonel J. A. Ort, werden in 1900 in Twente een vroedvrouw nog wiize-moor genoemd, in Losser ook vroeger de Wiesmoor, en in het Gelderse wiize-moor. De bedrevenheid van de witte wieven in de sjamanistische kunst komt tot uiting in het feit dat zij vrij van de grond konden zweven, zo snel konden gaan als een paard, de toekomst konden voorspellen, verborgen voorwerpen konden waarnemen en dat zij vuren konden aanleggen tegen de (toenmalige houten) huizen, zonder dat er brand van kwam.

Voor haar goede daden werden zij beloond met geschenken en in de loop van eeuwen zijn deze vrouwen dan ook enorm rijk geworden. Ze zitten op gouden stoelen en eten van gouden borden aan een gouden tafel. Hoe gelukkig zou hij zijn die de juiste heuvel opende en de grote schat van de

witte wieven vond. Helaas heeft dit geleid tot schatgraverij, waarbij enorm veel prehistorisch bezit is vernield!

Hoewel de mensen welwillend gezind, konden zij verschikkelijk zijn als ze geplaagd werden. De schenner werd door de vrouwen achtervolgd en alleen een snelle vlucht binnen de niendeuren van de boerderij, kon de spotter redden. Het zijn doorgaans boerenjongens die, overmoedig door drankgebruik, met elkaar weddenschappen afsloten wie de wiefkes durfden te plagen of het spit te brengen. Dit laatste kon een braadspit, een ijzeren stang met een scherpe punt, of een haarspit zijn (een klein aambeeldje waarop de boeren in het veld de zeis scherpten). Vaak heb ik mij afgevraagd of niet de jeneverbesboom (*Juniperus Communis*) in deze een rol mee speelde. De jeneverbesboom werd in prehistorische tijden als heilig vereerd. Zowel de bessen als het hout werden als grondstof gebruikt voor het vervaardigen van diverse dranken die hielpen tegen praktisch alle kwalen. Het hout werd ook wel gebruikt als brandstof bij de lijkverbranding. Wie tegen het vallen van de avond over een heideveld gaat waarop deze jeneverbesbomen voorkomen en er hangt wat nevel, die zou soms zweren dat er iemand stond met een lang wit gewaad aan. Aan de takken van de jeneverbes blijft de nevel in slierten hangen en een simpele ziel die aan deze bovennatuurlijke verschijnselen gelooft, ziet op de heide waar de grafheuvels liggen, plotseling de witte gestalten in het bleke maanlicht voor zich opdoemen. Het is verwonderlijk, hoe door eeuwen en vervolgingen heen veel uit deze ver vervlogen tijden in het volksgeloof is blijven voortbestaan.

Grafveld Mander

Geraadpleegde literatuur:

- 1) Blöte-Obbes M. C., 'Boom & struik in bos en veld', Utrecht;
- 2) Bröndsted prof. dr. J., 'Zo leefden de Vikingen', Baarn 1962;
- 3) Dietz Jozef, 'Von Eschenbäumschen bis zum Totenbrett', Bonn 1969;
- 4) Elderink C., 'Oet et laand van aleer', Enschede 1955;
- 5) idem 'Twënter Laand en Leu en Lèven', Enschede 1937;
- 6) Ellis Davidson dr. H. R., 'Goden en mythen van Noord Europa', Utrecht 1967;
- 7) Farwerck F. E., 'Noord-europese mysteriën en hun sporen tot heden', Deventer 1970;
- 8) Glazema dr. P., 'Gewijde plaatsen in Friesland', Meppel 1948;
- 9) Gouw J. ter, 'Volksbijgeloof' artikel in de Oude Tijd, Haarlem 1869;
- 10) Halbersma, 'De wite wieven' artikel in 'Overijsselsche Almanak', Deventer 1837;
- 11) James prof. dr. E. O., 'Godsdienst in de prehistorie', Utrecht 1963;
- 12) Knippenberg dr. H. H., 'Van goden en helden', Groningen 1960;
- 13) Kok H. L., 'De geschiedenis van de laatste eer in Nederland', Lochem 1970;
- 14) Laan K. ter, 'Folkloristisch woordenboek voor Nederland en Vlaams-België', Den Haag 1949;
- 15) Ort J. A., 'Oudheidkundige aantekeningen' deel 2, Den Haag 1901;
- 16) Picardt Ds. dr. Johan, 'Korte beschrijving van eenige Vergetene en Verborgene Antiquiteiten der Provincien en Landen Gelegen tusschen de Noord-Zee, de Yssel-Emse en Lippe', Amsterdam 1660;
- 17) Sinninghe J. R. W., 'Overijssels Sagenboek', Zutphen 1936;
- 18) Slempkes J. A., 'Sagen en sproken van het oude Gelre', Zutphen 1932;
- 19) Ström prof. dr. A., 'De godsdienst der volkeren' deel 2, Utrecht 1963;
- 20) Sturluson Snorri., 'Edda' ($\pm$ 1200) vert. prof. dr. J. de Vries, Amsterdam;
- 21) Warffemius, 'Hunebedden en grafheuvels';
- 22) Zehren Erich., 'De gekruisigde god', Den Haag.

De noot-cijfers in de tekst verwijzen naar de onder de betreffende nrs. in bovenstaande lijst voorkomende bronnen.

Zeep

Een oude dame, die in het midden van de vorige eeuw geboren was, vertelde mij o.m.: 'De zeep was vroeger slim beteun en doarum wasken wiej 'n scholdoek in eerappelwater. En a'w mooi wolln wean dan wasken wiej oons zölf in nen emmer met keernemelk.' (Met eerappelwater wordt het water bedoeld, waarin de aardappels gekookt zijn).

H. G.

Bijnamen

Bijnamen hoeven nog altijd geen scheldnamen te zijn. Zo leefde er in de vorige eeuw ene Hobbelink, gehuwd met Aaltje Haverkate. Hij repareerde klokken, waarvan zij dan de peunders (gewichten) poetste wat haar de bijnaam 'Klokkenpeunders-Aöle' bezorgde.

Na de brand van Enschede op 7 mei 1862 werden hier voor de daklozen legertenten aangevoerd, die 'hutten' werden genoemd. Rika Kloppenburg, gehuwd met Jansen, had daarbij zogenaamde 'huttenwacht' en het is niet te verwonderen dat zij daardoor de bijnaam 'Hutten-Ka' kreeg en behield.

H. G.